

JOANNA SONDEL-CEDARMAS

Uniwersytet Jagielloński

Antysemityzm, imperializm, autorytaryzm w myśli politycznej Francesca Coppola (1908–1923)

Wśród głównych ideologów włoskiego nacjonalizmu, którzy wywarli wpływ na opracowanie jego doktryny, nie sposób pominąć neapolitańskiego dziennikarza i prawnika, Francesca Coppola (1878–1957)¹. Myśl polityczna tego głównego znawcy polityki zagranicznej w łonie *Associazione Nazionalista Italiana*, redaktora najważniejszych pism nacjonalistycznych „L’Idea Nazionale” i „La Politica”, nie doczekała się dotąd szerszego opracowania w polskiej literaturze przedmiotu. Coppola wraz z Luigim Federzonim, Mauriziem Maraviglią, Robertem Forges Davanzatim był przedstawicielem tzw. drugiego pokolenia włoskich nacjonalistów. W odróżnieniu od „pierwszego pokolenia” — które reprezentowali literaci i dziennikarze Enrico Corradini, Giuseppe Prezzolini, Giovanni Papini oraz Giuseppe Antonio Borgese, współpracujący z czasopismami literackimi przełomu

¹ Francesco Coppola urodził się 27 września 1878 w Neapolu, gdzie ukończył prawo w 1900 r. W 1904 r. wyjechał do Rzymu i rozpoczął działalność dziennikarską, współpracując najpierw w latach 1904–1908 z „Il Giornale d’Italia”, a od 1908 do 1914 r. z liberalnym pismem „La Tribuna”. Następnie został redaktorem pisma „Il Dovero nazionale” Alfreda Rocco, z którym w 1918 r. założył miesięcznik „La Politica”. Szczególnie zaangażował się w propagandę antysocjalistyczną oraz w kampanię interwencyjną, popierającą ingerencję zbrojną w Libii jesienią 1911 r. Wyrazem jego zaangażowania w kampanię popierającą udział Włoch w I wojnie światowej był zbiór *La crisi italiana*, który ukazał się w 1916 r. W latach 1923 i 1925 był przedstawicielem Włoch na sesjach Ligi Narodów i członkiem Komisji Osiemnastu w 1925 r. W 1929 r. opublikował studium pt. *La pace coatta*, w którym potępił ideę „przymusowego pokoju”, powodującą jego zdaniem „paraliż historii”. W 1929 r. został profesorem stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie w Perugii oraz członkiem Rady Akademii Królewskiej (*Reale Accademia d’Italia*). W 1932 r. przeniósł się do Rzymu. W 1938 r. opublikował zbiór artykułów z lat 1935–1938 pt. *Fascismo e bolscevismo*, w którym przewidywał rychłą konfrontację zbrojną dwóch bloków ideologicznych. Zmarł w 1957 r. Zob. P.V. Cannistraro, *Coppola Francesco*, [w:] *Historical Dictionary of Fascist Italy*, red. P.V. Cannistraro, Greenwood Press, Westport, Connecticut-London 1982, s. 136 oraz V. Clemente, *Coppola Francesco*, [w:] *Dizionario biografico degli Italiani*, red. A.M. Ghisalberti, t. XXVIII, Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 1983, s. 650–655.

XIX i XX wieku, a mianowicie z powstałym w 1896 roku we Florencji pismem „Marzocco” i w 1902 roku rzymskim „Il Convito” oraz z założonym w 1903 roku „Il Regno” — związali się oni z ugrupowaniem nacjonalistycznym na I kongresie we Florencji w grudniu 1910 roku. Należy zaznaczyć, że program polityczny włoskiego nacjonalizmu kształtował się stopniowo i pełną formę osiągnął dopiero na III Kongresie Nacjonalistycznym w Mediolanie w 1914 roku², przede wszystkim za sprawą prawnika i ekonomisty, profesora ekonomii politycznej Uniwersytetu w Padwie, Alfredo Rocco. W pierwszym okresie, określanym mianem „fazy mitologiczno-literackiej”, „witalistycznej” lub „inkubacji ideologicznej” (*d'incubazione ideologica*), obejmującej w przybliżeniu lata 1903–1910, ruch ten kształtował się głównie poprzez dyskusje, debaty oraz polemiki, które toczyły się zwłaszcza na łamach wspomnianych czasopism literackich, a także w założonych w 1908 roku: „Il Carroccio”, „La Grande Italia” i „La Voce”³. Jak zauważył włoski historyk, Fabio Filippi, podczas gdy w pierwszej fazie mitologiczno-estetycznej w rozwoju nacjonalizmu włoskiego literatura i prasa stanowiły uprzywilejowany środek wystąpień, w drugim, wyraźnie politycznym etapie twórczość literacka została zastąpiona przez konkretne interwencje doktrynalne⁴.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie koncepcji politycznych Francesca Coppoli, które zasadniczo przyczyniły się do opracowania programu ideologicznego włoskiego nacjonalizmu w drugim wspomnianym okresie, ze szczególnym uwzględnieniem jego idei antydemokratycznych i antysemickich, a także koncepcji wojny i programu imperialistycznej polityki zagranicznej. Przyjęte w opracowaniu ramy czasowe odpowiadają okresowi niezwykle istotnemu w dziejach włoskiego nacjonalizmu, począwszy od 1908 roku — aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austrię, która, nie przynosząc Włochom jakichkolwiek przewidzianych w traktacie Trójpřzymierza rekompensat terytorialnych, odbiła się głośnym echem w społeczeństwie, wywołując wzrost nastrojów nacjonalistycznych — aż do fuzji Associazione Nazionalista Italiana (ANI) z Narodową Partią Faszystowską (PNF) w lutym 1923 roku⁵.

² Zdaniem historyka Franca Gaety w rozwoju nacjonalizmu włoskiego można wyróżnić trzy fazy, a mianowicie: 1) do kongresu we Florencji w 1910 r.; 2) lata 1910–1914; 3) od kongresu w Mediolanie do fuzji z faszyzmem w lutym 1923 r. Zob. F. Gaeta, *Il nazionalismo italiano*, Laterza, Roma-Bari 1981, s. 89. Por. też F. Perfetti, *Il movimento nazionalista in Italia (1903–1914)*, Bonacci, Roma 1984, s. 18.

³ Zob. L. Strappini, *Cultura e nazione. Analisi di un mito*, [w:] L. Strappini, C. Micocci, A. Abruzzese, *La classe dei colti, Intellettuali e società del primo Novecento italiano*, Laterza, Bari 1973, s. 12.

⁴ Zob. F. Filippi, *Una vita pagana. Enrico Corradini dal superomismo dannunziano a una politica di massa*, Vallecchi, Firenze 1989, s. 98.

⁵ Nieprzypadkowo część nacjonalistów włoskich uznała datę „fatalnej aneksji Bośni” za początkową dla włoskiego nacjonalizmu. W szczególności Gualtiero Castellini w *Fasi e dottrine del nazionalismo italiano* po aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austrię we wrześniu 1908 r. napisał, iż „stało się wówczas jasnym, że głębokie rozczarowanie mogło przynieść owoce”, a w szczególności doprowadzić do powstania silnej świadomości narodowej. Zob. G. Castellini, *Fasi e dottrine del*

Droga Coppoli do nacjonalizmu: krytyka socjalizmu, syndykalizmu i demokracji

Jak wykazał włoski politolog Rocco D'Alfonso, zbliżenie Coppoli do ugrupowania nacjonalistycznego było w dużej mierze logicznym wynikiem konkretnego stanowiska, zajętego przez neapolitańskiego publicystę w sferze zarówno polityki, jak i preferencji kulturalnych w latach 1908–1910⁶. Jego idee polityczne ukształtowały się pod wpływem lektury dzieł niemieckich filozofów, przeciwników idealizmu, Artura Schopenhauera i Fryderyka Nietzschego, a następnie pism włoskiego socjologa i ekonomisty Vilfreda Pareto, a także twórcy i pierwszego ideologa włoskiego nacjonalizmu, Enrica Corradiniego, oraz lidera Action Française, Maurice Maurrasa. Istotny wpływ na krystalizację jego poglądów miały także wydarzenia polityczne, które rozegrały się we Włoszech w latach 1908–1911, przede wszystkim aneksja Bośni i Hercegowiny przez Austrię w 1908 roku, światowy kryzys gospodarczy lat 1907–1908 oraz wojna libijska w 1911 roku. Jednocześnie też duże znaczenie dla ukształtowania światopoglądu Francesca Coppoli miał wynik wyborów parlamentarnych w marcu 1909 roku, który przyniósł wzrost poparcia dla partii skrajnie lewicowych (socjalistycznej, radykalnej i republikańskiej), wywołując duże zaniepokojenie w środowiskach umiarkowanych oraz konserwatywnych i pogłębiając ich krytyczne nastawienie do systemu rządów liberalnego premiera Giovanniego Giolittiego.

Coppola, rozpoczynając około 1908 roku współpracę z rzymskim pismem „La Tribuna”, zaczął głosić idee imperialistyczne, antydemokratyczne i antysocjalistyczne⁷. Już w pierwszych artykułach, opublikowanych wiosną 1909 roku

nazionalismo italiano, R. Quintieri, Milano 1915, s. 8. Rok 1908 za datę przełomową w rozwoju nacjonalizmu włoskiego przyjmowali też Scipio Sighele i Giuseppe Prezzolini, wskazując, że pojawiły się wówczas hasła irredentyzmu oraz przekonanie o nieskuteczności polityki zagranicznej premiera Giovanniego Gentile, który nie potrafił zapewnić Włochom należnej pozycji wobec pozostałych państw Trójpřzymierza. Rok ten był szczególnie w dziejach włoskiego nacjonalizmu także z innych powodów, ukazały się bowiem wtedy utwory literackie, które wpłynęły na ukształtowanie się jego programu politycznego, a mianowicie powieść Enrica Corradiniego pt. *L'ombra della vita*, dramat *La Nave* Gabriela D'Annunzia oraz *La rivolta ideale* Alfredo Orianiego. Z wydarzeniami roku 1908 początki nacjonalizmu wiązał także historyk Gioacchino Volpe, podkreślający rolę „odrodzenia włoskiej świadomości narodowej” oraz „bardziej wojowniczego irredentyzmu”, a także współczesny badacz Salvatore Valitutti, którego zdaniem rok 1908 był znaczący w „dekantacji ideologicznej” nacjonalizmu literackiego. Zob. G. Volpe, *L'Italia moderna*, t. 3, Le Lettere, Firenze 2002, s. 548 oraz S. Valitutti, *Origini e presupposti culturali del nazionalismo in Italia*, [w:] *Il nazionalismo in Italia e in Germania fino alla prima guerra mondiale*, red. R. Lill, F. Valsecchi, Il Mulino, Bologna 1983, s. 75. Zob. P.M. Arcari, *Le elaborazioni della dottrina politica nazionale fra l'Unità e l'intervento 1870–1914*, t. 2, Marzocco, Firenze 1934–1939, s. 519.

⁶ Zob. R. D'Alfonso, *Guerra, ordine e razza nel nazionalismo di Francesco Coppola*, „Il Politico” 2000, nr 4, s. 551.

⁷ Wrz z przejściem do „La Tribuna” rozpoczyna się nowy etap w biografii intelektualnej Coppoli, który zaczyna podejmować tematy polityczne i kulturalne, w szczególności dotyczące

i poświęconych sylwetkom włoskich artystów, starał się upowszechnić program nacjonalizmu kulturalnego, a w szczególności krytykował ten odłam kultury włoskiej, który ślepo naśladował cudzoziemskie wzory i odrzucał tradycyjny, klasyczny kanon estetyczny. Podkreślał jednocześnie swoją łączność z Ojczyzną i przywiązanie do tradycji włoskiej⁸. Po raz pierwszy przedstawił swoje koncepcje polityczne w marcu 1909 roku w artykule pt. *Il borghese „d'idee larghe”*, w którym zaatakował zarówno socjalistów, próbujących maskować swoje interesy klasowe przy użyciu „jakobińskiej retoryki humanitaryzmu i równości”, jak i część burżuazji, ironicznie określoną jako grupa „o szerokich horyzontach”, to znaczy głosząca na partię socjalistyczną w imię zasad „sprawiedliwości i postępu”⁹. Warto w związku z tym zaznaczyć, że krytyka burżuazji była typowym elementem pism włoskich nacjonalistów. Począwszy od 1903 roku można ją znaleźć w publikowanych w „Il Regno” artykułach Enrica Corradiniego, Giovanniego Papiniego i Giuseppe Prezzoliniego, którzy apelowali do klasy mieszczańskiej, aby „odrzuć demokrację i aktywnie zareagowała na ofensywę socjalizmu, przejmując rolę wodza, przywódcy narodu”¹⁰. Jak zaznaczył jednak historyk Emilio Gentile, stosunek włoskich nacjonalistów do burżuazji należy uznać za dość złożony.

ważnych kwestii polityki włoskiej i międzynarodowej. Wcześniej na łamach „Il Giornale d'Italia” zajmował się przede wszystkim redagowaniem kroniki sądowej, poświęcając szczególnie dużo uwagi tzw. zabójstwom honorowym (*delitto d'onore*) przewidzianym w kodeksie Giuseppe Zanardello. Coppola, krytykując zbytnią łagodność i wyrozumiałość sądów w takich wypadkach, nawiązał dyskusję z dyrektorem „Rivista Penale”, radykałem Luigim Lucchinim, będącym zarazem głównym twórcą kodeksu Zanardello, który podkreślał prawowitość *delitto d'onore*. Coppola uważał natomiast niskie kary za zabójstwa honorowe za zwyczajowe usankcjonowanie „prawa do zabijania”. Od 1907 r. poświęcił także dużo uwagi filozofii i religii buddyzmu, który w tym okresie, głównie za sprawą znanego geologa Giuseppe De Lorenza, zyskał wielką popularność we Włoszech.

⁸ Zob. F. Coppola, „Assunta Spina” di Salvatore di Giacomo, „La Tribuna”, 29 marca 1909 oraz *idem*, Roberto Bracco novellatore, „La Tribuna”, 17 kwietnia 1909.

⁹ Zob. F. Coppola, *Il borghese „d'idee larghe”*, „La Tribuna”, 19 marca 1909.

¹⁰ Zgodnie z celem przedstawionym w manifestie programowym „Il Regno” Enrico Corradini ukazywał dramatyczny obraz moralnego stanu burżuazji włoskiej, stwierdzając, że charakteryzują ją „wszystkie znaki zgrzybiałości, sentymentalizm, doktrynerstwo, przesadny respekt dla przemijającego życia, zbytnia litość dla pokornego i słabego, utylitaryzm i przeciętność wysuwane jako kanony mądrości, zapominanie o większych możliwościach ludzkich, wyszydzanie heroizmu”, natomiast Papini pisał: „nie możemy kochać burżuazji takiej jaka jest, ponieważ jest słaba, pozbawiona świadomości klasowej, uczuć arystokratycznych, zepsuta przez chorobę wroga, obawiająca się sofizmów przeciwnika. Nie osiągnęła ona dumy i zdolności kasty, która powinna rządzić”. Por. E. Corradini, *Azione teorica e pratica*, „Il Regno”, 27 grudnia 1903 — cyt. za: C. Salinari, *Miti e coscienza del decadentismo italiano: D'Annunzio, Pascoli, Fogazzaro e Pirandello*, Feltrinelli, Milano 1986, s. 38. Krytyczny obraz współczesnej włoskiej burżuazji pojawia się nawet u współpracującego okazjonalnie z „Il Regno” Vilfredo Pareto. Pareto w artykule pt. *La borghesia può risorgere?*, który ukazał się w „Il Regno” 10 stycznia 1904 wzywał nacjonalistów jako przedstawicieli burżuazji, żeby przeciwstawili się rozpadowi społeczeństwa burżuazyjnego, zagrożonego zarówno przez atak socjalizmu, jak i bezczynność klasy mieszczańskiej, które mogły doprowadzić do powstania nowej arystokracji z bardziej wykształconej i przygotowanej technicznie części pro-

Z jednej strony krytykowali oni tę część burżuazji, która pełniła rządy, będąc jednocześnie grupą niezdolną do głoszenia nowych idei, niezdecydowaną w polityce zagranicznej oraz nieudolną w polityce wewnętrznej, a z drugiej do tej właśnie klasy kierowali swoje przesłania¹¹.

Coppola, oprócz negatywnej oceny włoskiej burżuazji, już w okresie poprzedzającym I Kongres Nacjonalistyczny w grudniu 1910 roku dużo uwagi poświęcił także krytyce socjalizmu i syndykalizmu. Podczas niepokojów społecznych we Francji w maju 1909 roku, związanych ze strajkami pracowników kolei i poczty, w artykule pt. *L'infâme Clemenceau* potępił owe zdarzenia, przedstawiając je jako „gwałtowne konwulsje społeczne”, dokonane przez „wywrotową mniejszość”. Popierał jednocześnie represyjną politykę premiera Georges'a Clemenceau, który nie zawahał się użyć siły do stłumienia strajków¹². W artykule pt. *Socialismo e sindacalismo*, który ukazał się w „La Tribuna” 4 sierpnia 1910 roku neapolitański dziennikarz uznał demokrację i socjalizm za owoce idei równości i wolności rewolucji francuskiej, będące w jego mniemaniu jedynie „powierzchownymi i płytkimi formułami, działającymi na szkodę organizmu narodowego”¹³. Jak zauważył Rocco D'Alfonso, ta krytyka zasad rewolucji francuskiej, w której wyraźnie przebija wpływ koncepcji Charles'a Maurras'a, przedstawionych już w 1909 roku w *Enquête sur la Monarchie*, stała się typowym motywem przewodnim publicystyki nacjonalistyczno-faszystowskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego¹⁴. Coppola określił jednocześnie socjalizm jako „najdoskonalszy wirus demokracji burżuazyjnej w stanie rozkładu”¹⁵ i stwierdzał, że ryzyko zakażenia, które powoduje kryzys autorytetu państwa i zwycięstwo ideologii oświeceniowej mogło zostać powstrzymane jedynie przez ruch reakcji, zdolny do połączenia porządku społecznego i siły zbrojnej, dyscypliny wewnętrznej oraz ekspansji, autorytaryzmu i imperializmu. W artykułach tych, napisanych pod wyraźnym wpływem idei Pareto, przejętych z traktatu *I sistemi socialisti*, po raz pierwszy przedstawił także swoją koncepcję użycia siły jako jedyne go środka do zdobycia oraz utrzymania władzy tak w sferze politycznej, jak i w stosunkach gospodarczo-społecznych.

letariatu. Zob. V. Pareto, G. Prezzolini, *La borghesia può risorgere?*, „Il Regno”, 10 stycznia 1904 — cyt. za: G. Prezzolini, *Il tempo della Voce*, Milano 1965, s. 45 nn.

¹¹ Zob. także E. Gentile, *Papini, Prezzolini e le origini del nazionalismo italiano*, Laterza, Roma-Bari 1999, s. 94.

¹² Zob. F. Coppola, *L'infâme Clemenceau*, „La Tribuna”, 28 maja 1909.

¹³ Zob. F. Coppola, *Socialismo e sindacalismo*, „La Tribuna”, 4 sierpnia 1910.

¹⁴ *Enquête sur la Monarchie*, chociaż ukazała się w tomie dopiero w 1909 r., w rzeczywistości była publikowana na łamach „Gazette de France” od czerwca do grudnia 1900 r. Szerzej na ten temat C. Capitan Peter, *Charles Maurras et idéologie de l'Action Française*, Le Seuil, Paris 1972. Zob. także A. Wielomski, *Nacjonalizm francuski 1886–1940. Geneza, przemiany i istota filozofii politycznej*, Wyd. Von Borowiecky, Warszawa 2007.

¹⁵ Zob. F. Coppola, *Socialismo...*

Coppola a I Kongres Nacjonalistyczny w 1910 roku

Należy podkreślić, że I Kongres Nacjonalistyczny, który odbył się we Florencji w dniach od 3 do 5 grudnia 1910 roku miał przełomowe znaczenie w dziejach włoskiego nacjonalizmu. Jak podkreśliła włoska historyk, Paola Maria Arcari, aż do kongresu florenckiego nacjonalizm włoski nie był ruchem o jednolitym programie politycznym. W jego łonie działały różne odłamy, które nierzadko reprezentowały odmienne koncepcje ideologiczne¹⁶. Około 1908 roku, obok dominującego środowiska florenckiego, skupionego wokół czasopisma „Il Regno” Enrica Corradiniego, w wielu miastach włoskich (Turyn, Mediolan, Florencja i Rzym) powstały pierwsze stowarzyszenia nacjonalistyczne z własnymi organami prasowymi. Jak słusznie zauważył historyk Francesco Perfetti, ugrupowania te, chociaż występowały pod wspólną nazwą „nacjonalistycznych”, różniły się pod względem ideologicznym w podejściu do niektórych tak ważnych kwestii, jak: irredentyzm, relacje z Kościołem katolickim, liberalizm gospodarczy itp. Grupa nacjonalistów z Turynu, związana z założonym w kwietniu 1909 roku przez Maria Viana, Gigiego Michelottiego i Riega Girola czasopismem „Il Tricolore”, pozostawała pod silnym wpływem syndykalizmu rewolucyjnego, idei Georgesa Sorela i Maria Morasso. Nacjonalizm rzymski, jako nurt związany z czasopismem „Il Carroccio”, miał charakter imperialistyczny, nie przywiązywał większej wagi do irredentyzmu, szczególnie akcentując ciągłość tradycji włoskiej (*italianità*). Idee antyaustrackie i irredentystyczne odgrywały natomiast główną rolę w poglądach nacjonalistów-demokratów z Trydentu (Scipia Sighelego, Gualtieriego Castelliniego, Paola Alatriego) oraz grupy mediolańskiej, związanej z czasopismem „La Grande Italia”¹⁷. Na I Kongresie Nacjonalistycznym powołano Stowarzyszenie Nacjonalistów Włoskich (Associazione Nazionalista Italiana — ANI), a także podjęto pierwsze wiążące decyzje programowe, dotyczące charakteru i celów włoskiego nacjonalizmu. Wśród najważniejszych tez programu, przedstawionych na florenckim kongresie, należy wymienić: 1) prymat polityki zagranicznej, postrzeganej jako środek prowadzący do rozwiązania problemów wewnętrznych kraju; 2) kwestię emigracji, która miała zostać rozwiązana przez ekspansjonistyczną politykę zagraniczną; 3) potrzebę odrodzenia moralnego narodu; 4) ideę wojny jako faktu moralnego; 5) imperializm kolonialny; 6) koncepcję Włoch jako „narodu proletariackiego”, zmuszonego z racji swojego położenia do wojny z „narodami bogatymi” oraz 7) krytykę socjalizmu, który poprzez koncepcję walki klas, charakter pacyfistyczny i międzynarodowy stanowił zagrożenie dla spójności narodu i koncepcji silnego państwa.

Coppola brał aktywny udział zarówno w obradach kongresu, jak i w debacie przedkongresowej, mającej na celu sformułowanie definicji włoskiego na-

¹⁶ Zob. P.M. Arcari, *op. cit.*, s. 519.

¹⁷ Zob. także F. Perfetti, *Il movimento nazionalista in Italia (1903–1914)*, s. 18.

cjonalizmu. Debata ta została zasadniczo sprowokowana przez artykuł pisarza i krytyka literackiego, Giuseppe Antonio Borgese, który, recenzując w czerwcu 1910 w „La Stampa” powieść Corradiniego pt. *La patria lontana*, starał się stworzyć wspólny fundament dla różnych odłamów nacjonalistycznych. Dawny współpracownik „Il Regno” dopatrywał się „owej wspólnej podstawy” w trzech elementach: 1) priorytetowej roli przypisywanej „dobremu przygotowaniu militarnemu Włoch”, 2) „kulcie rodzimych pamiątek i pogardzie dla rzeczy obcych”, 3) „niechęci do Trójjprzymierza, w szczególności do Austrii”¹⁸. Zastanawiając się nad relacjami pomiędzy nacjonalizmem i patriotyzmem, stwierdzał, że „miłość Ojczyzny nie mogła być wyłącznym przywilejem jednej partii politycznej”. Coppola w artykule pt. *Il nazionalismo in Italia*, który ukazał się w „La Tribuna” 3 grudnia 1910 roku, odpowiadał na zarzuty byłego nacjonalisty, ograniczające nacjonalizm do zwykłego patriotyzmu. Stwierdzał, iż nacjonalizm nie był „jedynie miłością Ojczyzny, która łączyła wszystkie partie polityczne”, lecz ruchem imperialistycznym i antydemokratycznym, wrogo ustosunkowanym wobec wszelkich reform społecznych i dążącym do skierowania energii narodowych w kierunku polityki zbrojeń, ekspansji terytorialnej i gospodarczo-handlowej¹⁹. Zdaniem Rocco D’Alfonso w tej koncepcji Coppoli widoczne są tendencje reakcyjne, autorytarne i imperialistyczne, które zasadniczo odpowiadały ideom lidera rzymskiej grupy nacjonalistycznej, Luigiego Federzoniego, przedstawionym przez niego w artykule pt. *A proposito di nazionalismo* i opublikowanym w „Il Giornale d’Italia” 21 czerwca 1910 roku²⁰.

Coppola, wraz z Enricem Corradinim, Robertem Forges Davanzatim i Mauriziem Maraviglią, był także współzałożycielem i jednym z naczelników redaktorów tygodnika „L’Idea Nazionale”, który zaczął ukazywać się od 1 marca 1911 roku i wkrótce stał się nieoficjalnym organem ugrupowania²¹. Wokół wspomnianego pisma skoncentrowała się frakcja konserwatywna, antydemokratyczna, która wkrótce narzuciła swoją linię polityczną ANI i na II Kongresie Nacjonalistycznym w grudniu 1912 roku doprowadziła do opuszczenia szeregów Stowarzysze-

¹⁸ Zob. G.A. Borgese, „*La Patria Lontana*” di Enrico Corradini, „La Stampa”, 18 czerwca 1910.

¹⁹ Zob. F. Coppola, *Il nazionalismo in Italia*, „La Tribuna”, 3 grudnia 1910.

²⁰ Federzoni podobnie jak Coppola podkreślał, że nie można utożsamiać nacjonalizmu z patriotyzmem, ponieważ z zasady „nacjonalizm był to patriotyzm i coś jeszcze” (*il patriottismo più qualche altra cosa*), a jego celem miało być stworzenie „wspólnej świadomości narodowej”. Dlatego też nie mógł on być pojmowany jedynie jako „rezerwa sił na szczególne okazje”. Zob. G. De Frenzi [L. Federzoni], *A proposito di nazionalismo*, „Il Giornale d’Italia”, 21 czerwca 1910.

²¹ Jak zauważył Adriano Roccucci, fakt, że wśród dyrektorów pisma znaleźli się najbardziej znani przedstawiciele ANI doprowadził do tego, iż „L’Idea Nazionale” stała się najważniejszą płaszczyzną propagandową programu nacjonalistycznego. Dał temu wyraz Luigi Federzoni, który w liście do Castelliniego w styczniu 1911 r. napisał: „L’Idea Nazionale będzie sterem naszej łodzi: ważne tylko żebyśmy pozostali jak najbardziej jednolici”. Jednocześnie jednak dyrekcji pisma udało się zachować pozorną niezależność od Komitetu Centralnego ANI. Zob. A. Roccucci, *Roma capitale del nazionalismo (1908–1923)*, Archivio Guido Lizzi, Roma 2001, s. 92.

nia przez nacjonalistów-demokratów²². W 1916 roku Coppola w zbiorze pism pt. *La crisi italiana* stwierdził, że pismo „L’Idea Nazionale” uosabiało duszę nacjonalizmu włoskiego²³. Zdaniem włoskiego historyka, Valeria Castronovo, założenie w marcu 1911 roku tygodnika „L’Idea Nazionale”, wokół którego skupiło się „drugie pokolenie” intelektualistów nacjonalistycznych, i wojna libijska w latach 1911–1912 stanowiły moment przełomowy w rozwoju włoskiego nacjonalizmu pomiędzy fazą tzw. inkubacji ideologicznej i wstąpieniem nacjonalistów na scenę polityczną Włoch.

Antysemityzm Francesca Coppoli

W latach 1911–1912 Coppola, który na łamach „L’Idea Nazionale” przedstawiał swoje idee antydemokratyczne i antysocjalistyczne, wsławił się także głoszeniem idei antysemickich, w dużej mierze wzorowanych na koncepcjach Charlesa Maurrasa i założonego przez niego dziennika „L’Action Française”²⁴. Należy zaznaczyć, że w liberalnych Włoszech antysemityzm był uważany za zjawisko o charakterze raczej sporadycznym i incydentalnym²⁵. Wynikało to z ograniczonej liczebności społeczności żydowskiej w tym kraju w porównaniu przede wszystkim z Europą Środkowo-Wschodnią²⁶, a także z faktu, iż jakkolwiek Żydzi włoscy byli dobrze zintegrowani i często odgrywali ważną rolę w życiu politycznym i kulturalnym, to jednak ich obecność w sektorze gospodarczo-ekonomicznym państwa była stosunkowo niewielka²⁷. Podobnie też we włoskim nacjonalizmie

²² Narodziny nowego pisma przypieczętowały też współpracę ugrupowania nacjonalistycznego ze światem przemysłowym, w szczególności z liderami sektora mechanicznego i hutniczego. Zob. V. Castronovo, *La stampa italiana dall’Unità al fascismo*, Laterza, Roma-Bari 1973, s. 208–209.

²³ Zob. F. Coppola, *La crisi italiana*, L’Italiana, Roma 1916, s. XXXIX i XLVI.

²⁴ Na szczególną uwagę zasługują dwa jego artykuły pt. *Nazionalismo e democrazia* oraz *Per indenderci sulla democrazia*, opublikowane 28 grudnia 1911 r. i 4 stycznia 1912, w których Coppola stawiał znak równości pomiędzy demokracją i socjalizmem oraz przedstawiał demokrację nie tylko jako przejaw indywidualistycznego sposobu myślenia, ale także jako ideologię międzynarodową, antyreligijną, a zarazem humanitarną, pacyfistyczną i w konsekwencji antynarodową.

²⁵ Jedynym głośnym wypadkiem ataku o charakterze antysemickim we włoskim parlamencie był tak zwany „przypadek Pasqualigo” w 1873 r. kiedy liberalny deputowany Francesco Pasqualigo, nie chcąc zgodzić się na nominację włoskiego Żyda, Isacco Maurogonato, na Ministra Finansów w Rządzie Marca Minghettiego, oskarżył go o rzekomą „podwójną lojalność narodową”. Szerzej na ten temat zob. E. Collotti, *Il fascismo e gli ebrei. Le leggi razziali in Italia*, Laterza, Roma-Bari 2003, s. 8.

²⁶ Dokładna liczba Żydów we Włoszech na początku XX wieku jest trudna do ustalenia. Renzo De Felice podaje następujące wyniki spisów ludności: w 1911 r. zadeklarowało wyznanie mojżeszowe 32 825 osób, w 1931 r. — 39 112, natomiast w 1938 r. — 47 252. Dla porównania w Austrii szacuje się, że w 1935 r. przebywało 191 481 Żydów. Zob. R. De Felice, *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*, Einaudi, Torino 1997, s. 6 i 22.

²⁷ Wśród wybitnych przedstawicieli świata kultury wyznania mojżeszowego należy wymienić premiera Włoch Luigięgo Luzzatiego, burmistrza Rzymu Ernesta Nathana oraz ministra Spraw

antysemityzm jako element mitu rasowego był zjawiskiem raczej marginalnym aż do wybuchu I wojny światowej. Pewne nieprzychylnie wzmianki o Żydach można znaleźć w pismach wielu przedstawicieli tego ruchu (Enrica Corradiniego, jego prekursora — Alfreda Orianiego czy pisarza Paola Orana), chociaż nie mają one wyraźnego zabarwienia rasistowskiego²⁸.

Coppola w adresowanym do Maurrasa liście otwartym pt. *Israele contro l'Italia* („Izrael przeciwko Włochom”), który ukazał się w „L’Idea Nazionale” w dniu 16 listopada 1911 roku, oskarżył prasę angielską, niemiecką i austriacką o prowadzenie „kampanii antywłoskiej”²⁹. Ta kampania „kłamstw, oszczerstw, fałszywych informacji” miała być jego zdaniem zorganizowana przez „wielką, kosmopolityczną finansjerę izraelską”, która dzięki zdobytej potęgze gospodarczej kierowała większą częścią prasy europejskiej, wpływając w ten sposób na opinię publiczną oraz politykę rządów. Na poparcie swojej tezy przytoczył wiele okoliczności, m.in. podkreślając żydowskie pochodzenie wielu korespondentów z Trypolisu, pracujących dla „Reutersa” i „Central News”, a także informując o dotacjach finansowych, przyznanych przez finansjerę żydowską gazetom niemieckim o szczególnie antywłoskim nastawieniu, jak „Berliner Tageblatt” czy „Frankfurter Zeitung”. We wspomnianym liście Coppola, nie kryjąc podziwu dla Maurrasa, apelował do głównego lidera Action Française o zdemaskowanie „wykrętnych i beczelnych intryg”, popełnianych przeciwko Włochom przez „spisek żydowskiej finansjery” (*semiteria finanziaria*), oraz o stworzenie wspólnej koalicji „tysiącletnich ras”, która miałaby stawić czoła owemu spiskowi żydowskiemu, który działał w całej Europie, we wszystkich sektorach życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego. Jak zauważył Rocco D’Alfonso, atak Coppoli w dużej mierze był wynikiem rozpowszechnionej w całej Europie propagandy antyżydowskiej, głoszącej tezę o rzekomym spisku Żydów zmierzających do wzmocnienia swojej pozycji ekonomiczno-financej ze szkodą dla interesów

Zagranicznych Sidneya Sonnino (żydowskiego pochodzenia, lecz nawróconego na protestantyzm). Żydzi brali czynny udział w życiu politycznym Włoch, działając w partiach zarówno prawicowych, jak i lewicowych. Część Żydów poparła też powstały w 1919 r. ruch Benita Mussoliniego „Fasci di Combattimento”.

²⁸ Jak zauważył Renzo De Felice, dla większości nacjonalistów odurzonych futuryzmem, dannunzianizmem (*dannunzianesimo*), irracjonalizmem, kultem piękna, przemocy, również antysemityzm stał się jedynie „niejasnym stanem ducha”. Zob. R. De Felice, *Storia degli ebrei...*, s. 44. Szerzej na ten temat zob. J. Sondel-Cedarmas, *Mit rasy w ideologii włoskich nacjonalistów*, [w:] *Doktryny, historia, władza. Księga dedykowana Profesorowi Wiesławowi Kozubowi-Ciembroniewiczowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. A. Citkowska-Kimla, M. Kiwior-Filo, B. Szlachta, WUJ, Kraków 2009, s. 257–274.

²⁹ List do Maurrasa został opublikowany 18 listopada 1911 r. w „Action Française”. Jak wykazał Pierre Milza, francuski dziennik z satysfakcją powitał „rodzący się antysemityzm” w ramach włoskiego nacjonalizmu. Por. P. Milza, *Le nationalisme italien vu par l’Action française (1911–1915)*, [w:] *Italia e Francia: i nazionalismi a confronto*, red. E. Decleva, P. Milza, F. Angeli, Milano 1993, s. 63.

poszczególnych narodów³⁰. Z tego też powodu, jak podkreślił cytowany historyk, jego koncepcja była zasadniczo powtórzeniem francuskiego stereotypu, dość rozpowszechnionego w literaturze katolicko-społecznej i antykapitalistycznej końca XIX wieku (w pismach takich autorów, jak Daumont, Gougemont de Mousseaux, Chabauty, Meurin), a także w publicystyce nacjonalistycznej i antydemokratycznej początku XX wieku, której najwybitniejszym przedstawicielem był Maurras³¹. Nie można jednak zaprzeczyć, że za motywacjami o charakterze politycznym kryła się głęboka niechęć o podłożu ideologicznym, traktująca hebraizm (podobnie jak socjalizm czy pacyfizm) jako wroga, którego należy zwalczać za wszelką cenę. Trzeba jednocześnie podkreślić, że ta otwarta manifestacja sympatii ze strony Coppoli dla prowansalskiego pisarza i przywódcy nacjonalizmu francuskiego wywołała żywy oddźwięk w środowisku nacjonalistów. Publikacja jego listu spowodowała przede wszystkim gwałtowny protest nacjonalistów pochodzenia żydowskiego³². Szczególnie ostro neapolitańskiego dziennikarza zaatakował prezydent grupy nacjonalistycznej w Wenecji i członek komitetu centralnego ANI — Alberto Musatti, który na łamach „L’Idea Nazionale” opublikował list otwarty pt. *Parole chiare*. Wyraził w nim swoją daleko posuniętą dezaprobatę dla stanowiska Coppoli, zapytując jednocześnie, czy chce on skierować „nacjonalizm włoski na tory antysemityczne, zamieniając go w przyczepkę nacjonalizmu francuskiego”. Musatti przypomniał też o patriotyzmie Włochów pochodzenia żydowskiego, którzy walcząc w bitwach już w okresie Risorgimento nie przypuszczali, że „konieczny jest chrzest, żeby służyć sprawie ojczyzny”. W następstwie ostrej polemiki zarząd ANI otwarcie potępił na łamach „L’Idea Nazionale” stanowisko neapolitańskiego dziennikarza, podkreślając, że jest ono „niezgodne z kierunkiem politycznym stowarzyszenia”, w rezultacie czego Coppola zrezygnował z udziału w zarządzie Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich. Pod koniec listopada 1911 roku odpowiedział na stawiane mu zarzuty w kolejnym tekście opublikowanym w „L’Idea Nazionale”, pt. *Il mio an-*

³⁰ Analogiczną kampanię oskarżającą Żydów o sterowanie propagandą antywłoską w Europie prowadziło na przełomie października i listopada 1911 r. wiele pism, jak np. turyńska liberalna „La Stampa” i rzymski dziennik konserwatywny „Il Giornale d’Italia”.

³¹ Maurras w okresie słynnej sprawy Dreyfusa stworzył podstawy doktryny antysemityzmu, bazującej na koncepcji „czterech państw skonfederowanych” i na przekonaniu, że Żydzi razem z protestantami i masonami reprezentują „obce ciało” wewnątrz społeczeństwa francuskiego, tym bardziej niebezpieczne, że mogą odegrać rolę niszczącą społeczeństwo narodowe. Szerzej na ten temat zob. R. D’Alfonso, *Guerra, ordine e razza nel nazionalismo di Francesco Coppola*, s. 559–560.

³² Artykuł Coppoli spowodował dymisję wielu członków ANI pochodzenia żydowskiego, m.in. szereg Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich opuścił Raffaele Levi. Należy zaznaczyć jednak, że reakcja prasy żydowskiej we Włoszech nie była jednoznaczna. Piemontski dziennik „Vessillo Israelitico”, który był wrogo nastawiony do syjonizmu, zdecydował powstrzymać się od jakiegokolwiek reakcji. Syjonistyczny periodyk z Triestu „Corriere Israelitico” przesłał natomiast do „L’Idea Nazionale” list protestacyjny, który jednak nie został opublikowany. Szerzej na ten temat zob. T. Catalan, *L’antisemitismo nazionalista italiano visto da un ebreo triestino*. Carlo Morpurgo ed il „caso Coppola”, „Qualestoria”, nr 1/2, kwiecień–sierpień 1994, s. 99–100.

tisemitismo („Mój antysemityzm”). Tłumaczył w nim swój sposób pojmowania antysemityzmu, a także odpierał zarzuty przedstawione przez Alberta Musattiego. Zaatakował ponownie „finansjerę żydowską” i jej zamiar zdobycia hegemonii w Europie, co jego zdaniem zagrażało rozwojowi politycznemu i gospodarczemu wszystkich państw europejskich, a w szczególności nowo powstałych — Włoch i Niemiec. Tłumaczył też kampanię antysemiticką, prowadzoną w drugiej połowie XIX wieku w różnych krajach, takich jak Francja, Niemcy, Rosja, uważając ją za „konieczność historyczną”, oraz krytykował nieograniczoną władzę „bankokracji żydowskiej”, która jego zdaniem wywierała istotny wpływ na działalność rządów. Koncentrując się z kolei na sytuacji Włoch, podkreślał, iż „nie istnieje jeszcze konieczność wprowadzenia polityki antysemitickiej” ze względu na ograniczoną rolę społeczności żydowskiej w życiu gospodarczym i zaznaczał, że choć „nie zamierzał ukazać solidarności włoskich Żydów z żydowską koalicją finansową”, to jednak apelował do rodaków, żeby nie lekceważyli takich „faktów”, jak: 1) stopniowe zdobywanie przez Żydów coraz ważniejszych pozycji w życiu politycznym i gospodarczym, 2) „solidarność rasowa, która nie miała nic wspólnego z solidarnością narodową”, 3) tworzenie się przymierza „żydowsko-masońskiego” oraz 4) systematyczne werbowanie przez Żydów „sił wywrotowych”, które Coppola identyfikował przede wszystkim z socjalizmem. Te elementy jego zdaniem uzasadniały konieczność prowadzenia polityki anty-żydowskiej we Włoszech³³. Do kwestii zbieżności z nacjonalizmem francuskim neapolitański nacjonalista powrócił w 1916 roku we wspomnianym już zbiorze pism pt. *La crisi italiana*. Do wspólnych elementów łączących oba ruchy zaliczył wówczas krytykę demokracji parlamentarnej, to znaczy ideologii demokratycznej oraz praktyki parlamentarnej. Podkreślał jednak zasadnicze różnice w stosunku do odpowiednika francuskiego, a mianowicie to, że: 1) nacjonalizm francuski był „zwrócony ku przeszłości”, z nostalgią wspominał wielką Francję, podczas gdy nacjonalizm włoski „spoglądał w przyszłość”; 2) nacjonalizm francuski negował i potępiał historię, a włoski starał się ją interpretować; 3) nacjonalizm francuski izolował się od aktualnej rzeczywistości narodowej, podczas gdy włoski próbował „nasyć ją własną duszą”; 4) nacjonalizm francuski głosił hasła wewnętrznej rewolucji i był konserwatywny w polityce zagranicznej, nacjonalizm włoski chciał natomiast przeprowadzić rewolucję moralną w polityce wewnętrznej i imperialistyczną w polityce zagranicznej; 5) nacjonalizm francuski wreszcie proklamował restaurację monarchii we Francji, a włoski — imperializm³⁴. Nie można zaprzeczyć, iż Coppola odegrał ważną rolę w recepcji i przeszczepianiu na teren Włoch antysemitickich koncepcji charakterystycznych dla nacjonalizmu francuskiego, które pojawiły się w czasie kampanii antydreyfusowej pod koniec XIX wieku i rozwinęły się w pierwszym dziesięcioleciu wieku XX. Jak zauważył

³³ Zob. F. Coppola, *Il mio „antisemitismo”*, „L’Idea Nazionale”, 30 listopada 1911.

³⁴ Zob. F. Coppola, *La crisi italiana...*, s. XXXIX.

jednak Rocco D'Alfonso, antysemityzm Maurrasa i Action Française był wyrazem ogólnej tendencji autorytarnej, która dążyła do odbudowania struktury hierarchicznej Francji w okresie sprzed rewolucji i integralności rasowej narodu francuskiego. Przeszczepiając te idee na grunt włoski, Coppola zamierzał jedynie powstrzymać proces demokratyzacji systemu politycznego, przeciwstawiając jej koncepcję silnego państwa, które byłoby nastawione na ekspansję imperialistyczną, a także chciał doprowadzić do wykrystalizowania się jednolitej polityki ANI.

Coppola a spór nacjonalistów demokratycznych i konserwatywnych — II Kongres ANI w 1912 roku

II Kongres Nacjonalistyczny, który odbył się w grudniu 1912 roku w Rzymie, przyniósł dalszą konkretyzację programu włoskiego nacjonalizmu. Doprowadził on ostatecznie do nadania ruchowi charakteru antydemokratycznego i imperialistycznego, a także przypieczętował zbliżenie nacjonalistów z umiarkowanymi katolikami (*clerico-moderati*), które zaowocowało wspólnym wystąpieniem obu ugrupowań w koalicji w wyborach parlamentarnych w październiku 1913 roku. Po I kongresie we Florencji w Stowarzyszeniu Nacjonalistów Włoskich ściierały się dwie linie polityczne, które na dłuższą metę były trudne do pogodzenia: z jednej strony występowała grupa nacjonalistów o ideach konserwatywno-katolickich, związana z czasopismem „L’Idea Nazionale”, natomiast z drugiej istniało stronnictwo demokratyczne i laicko-liberalne, nawiązujące pod względem ideologicznym do ideałów Risorgimento. Sprzeciwiało się ono przymierzowi ruchu nacjonalistycznego z konserwatywnymi siłami frakcji liberalnej prawicy, które było przede wszystkim dziełem Luigiego Federzoniego i rzymskiej grupy nacjonalistycznej.

Należy podkreślić, że przyczyną konfliktu pomiędzy nacjonalistami demokratycznymi i konserwatywnymi, który rozgorzał w kwietniu 1912 roku i ostatecznie doprowadził do opuszczenia szeregów ANI przez tzw. frakcję demokratyczną ze Scipiem Sighelem, Ercole Rivaltą i Paolem Arcarim na czele, był w dużej mierze spór, który zaistniał po opublikowaniu antysemickich artykułów Coppoli. Wiązał się on z szerszą dyskusją nad koncepcją demokracji i charakterem włoskiego nacjonalizmu. Przystawione przez Coppolę antydemokratyczne i antysemickie idee wywołały ostry protest socjologa i kryminologa z Trydentu, Scipia Sighelego — jednego z najwybitniejszych przedstawicieli linii nawiązującej do tradycji demokratycznej irredentyzmu okresu Risorgimento. Sighele już w 1909 roku w tomie pt. *Pagine nazionaliste* otwarcie potępił nacjonalizm francuski, uznając go za „klerykalny, antysemicki i wsteczny”, upatrując jednocześnie za rzecznika tych idei Maurice’a Barrès’a. Jakkolwiek — jak zaznaczył — podziwiał francuskiego pisarza jako „filozofa i artystę”, w kwestiach światopoglądowych uważał go jednak za „przeciwnika i wroga”. Zdaniem Sighe-

lego nacjonalizm we Włoszech ze względów historycznych i środowiskowych „jeśli chciał rozbudzić uśpioną energię narodu i skierować ją w stronę handlu, przemysłu, wojen, nauki i polityki w celu zbudowania wielkiej ojczyzny”, musiał stać się „szczerze i odważnie” partią liberalną³⁵. W 1911 roku w tomie pt. *Il nazionalismo e i partiti politici* Sighele wykazał „zgodność celów” pomiędzy nacjonalizmem a demokracją oraz krytykował kierunek konserwatywny i antydemokratyczny, który jego zdaniem przyjęło Stowarzyszenie Nacjonalistyczne pod wpływem grupy „L’Idea Nazionale”. Podobnie też w artykułach, które ukazały się w „La Tribuna” w kwietniu 1912 roku, potępił antysemitę tezy Coppoli i uznał za stosowne przeprowadzenie szerszej analizy wpływów nacjonalizmu francuskiego na nacjonalizm włoski. W dwóch artykułach: *Le incertezze del nazionalismo italiano* oraz *Il partito dei „reduci” ossia il partito confusionario*, które ukazały się w „La Tribuna” 4 i 13 kwietnia 1912 roku, wykazał analogie pomiędzy wystąpieniem Coppoli a ideologią nacjonalizmu francuskiego oraz potępił próbę przeszczepienia do Włoch „ksenofobicznego i antysemitęckiego nacjonalizmu”, który — jak podkreślał — był „bólaczką siostry łacińskiej”.

Należy zaznaczyć, że zarówno wspomniane artykuły, jak i studium *Il nazionalismo e i partiti politici* Sighele wywołały zdecydowaną krytykę ze strony nacjonalistów konserwatywnych, którzy na łamach „L’Idea Nazionale” starali się wykazać zasadniczą różnicę pomiędzy nacjonalizmem a demokracją. Na artykuły trydenckiego socjologa odpowiedział przede wszystkim Vittorio Vettori w dwóch tekstach opublikowanych w „Il Giornale d’Italia” 8 i 14 kwietnia 1912 roku: *Il programma d’azione del nazionalismo italiano. Risposta a Scipio Sighele* i *Il nazionalismo quale veramente è. Replica a Scipio Sighele*. Vettori podkreślił wyraźne różnice ideologiczne pomiędzy nacjonalizmem włoskim a francuskim, a także fakt, że ANI publicznie potępiła koncepcję Coppoli:

Czy można naprawdę sądzić, że nacjonaści włoscy chcą szerzyć antysemityzm? — zapytywał — W kraju, gdzie Izraelici sprawują funkcje premiera, ministra wojny i obejmują inne ministerstwa, są wymieniani wśród najbliższych doradców Korony, zasiadają w Senacie, są wybierani do Izby Deputowanych, sprawują najwyższe funkcje w hierarchii państwowej i są uważani za wspaniałych patriotów?³⁶

Jak słusznie zauważyła włoska historyk Tullia Cattalan, Stowarzyszenie Nacjonalistów Włoskich, chcąc położyć kres dyskusji, ostatecznie 15 kwietnia 1912 roku przegłosowało porządek dnia, w którym potępiło antysemitę deklaracje neapolitańskiego nacjonalisty, a Francesco Coppola w kolejnym artykule pt. *La morale nazionalista* z 17 kwietnia 1912 roku wziął pełną odpowiedzialność za idee przedstawione w liście do Maurrasa. Podkreślił także, że nie

³⁵ Zob. S. Sighele, *Nazionalismo italiano e nazionalismo francese*, [w:] *idem*, *Pagine nazionaliste*, Fratelli Treves, Milano 1910, s. 217–226.

³⁶ Zob. V. Vettori, *Il nazionalismo quale veramente è. Replica a Scipio Sighele*, „Il Giornale d’Italia”, 14 kwietnia 1912.

zamierzał „zainauguować antysemityzmu we Włoszech, który w aktualnych warunkach nie miał powodu do istnienia”³⁷. Niezależnie od tego Sighele ponownie zaatakował nacjonalizm francuski, w odpowiedzi na co redakcja „L’Idea Nazionale” w artykule pt. *La nuova polemica sulle direttive del Nazionalismo e la nostra tendenza* ostro skrytykowała stanowisko trydenckiego socjologa. W odpowiedzi Sighele w liście do dyrektora „La Tribuna” w dniu 23 kwietnia 1912 roku ogłosił swoją dymisję z Associazione Nazionalista Italiana, uzasadniając ją względami intelektualnymi i moralnymi³⁸. Piętnował w szczególności antydemokratyczne i reakcyjne idee redaktorów „L’Idea Nazionale”, którzy zamiast wyznawać „miłość do narodu” głosili „nienawiść do ludu”, oraz wykazywał, że próba nadania stowarzyszeniu demokratycznego charakteru okazała się nieskuteczna, ponieważ większość nacjonalistów kierowała się „w inną stronę”³⁹. Ostatecznie zapoczątkowany przez Coppolę spór doprowadził do opuszczenia przez wszystkich zwolenników demokratycznego odłamu nacjonalizmu (Paola Arcariego, Aldobrandina Malvezziiego, Luigiego Vallego, Lionella Venturiego, Ercolego Rivalta, Vincenza Picardiego, Gaetana Limo, Giacoma Tauro, Emilia Bodrero, Carla Picasso, Pietra Gallenę) szeregów Stowarzyszenia Nacjonalistów Włoskich na II Kongresie ANI w dniu 20 grudnia 1912 roku.

Koncepcja wojny i imperializm

Jak zauważył Rocco D’Alfonso, począwszy od konfliktu włosko-tureckiego w latach 1911–1912 problem wojny stanowił centralny punkt rozważań Coppoli. W jego koncepcji wojna libijska była wydarzeniem „uzdrawiającym”, stanowiła próbę „odkupienia” Włoch po okresie pojednoczeniowym, ogarniętym — jak podkreślał — przez „tchórzostwo pacyfistyczne i wywrotową Kamorę”, którym to zjawiskom próbował przeciwstawić się jedynie Francesco Crispi⁴⁰. Dla Coppoli korzyści gospodarcze związane z konfliktem zbrojnym miały znaczenie drugorzędne wobec „spuścizny moralnej” związanej z wojną. Miała ona przynieść odrodzenie w narodzie takich wartości, jak dyscyplina, poczucie obowiązku, poszanowanie hierarchii, porządku i stabilizacji, zlikwidować walkę klasową, a także przezwyciężyć idee pacyfistyczne i sprawić, że w narodzie zatrumfuje woła potęgi. Dał temu wyraz w zbiorze *La crisi italiana*, stwierdzając, iż wojna libijska zmazała plamę na honorze Włoch po klęsce pod Aduą, która „zaciążyła na świadomości narodowej jak wyrok bezsilności” oraz odrodziła wartości militarne, bohaterskie i narodowe rasy o starożytnej tradycji, przywracając jej

³⁷ Zob. F. Coppola, *La morale nazionalista*, „La Tribuna”, 17 kwietnia 1912.

³⁸ Zob. S. Sighele, *Per la sincerità nella politica. Scipio Sighele esce dal partito nazionalista*, „La Tribuna”, 25 kwietnia 1912.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Zob. F. Coppola, *Redenzione*, „L’Idea Nazionale”, 19 października 1911.

świadomość dawnej antycznej siły. To dzięki wojnie libijskiej naród włoski miał „powrócić na karty historii ludzkości po wiekach nieobecności”. Wojna libijska i okupacja wysp Dodekanezu stanowiły zdaniem Coppola jedynie pierwszy etap imperializmu włoskiego w basenie Morza Śródziemnego i na Bliskim Wschodzie. Podobnie też w artykule pt. *Contro queste „anime umide”*, który ukazał się w „La Tribuna” 13 listopada 1911 roku, określił wojnę libijską jako „krwawą kąpiel” i ostro skrytykował część włoskiej prasy, która jego zdaniem nie poświęcała wystarczająco dużo uwagi zwycięstwom włoskich wojsk, odniesionym pod Sciarą Sciat i Sidi Messiri.

Do kwestii wojny i imperializmu Coppola powrócił w okresie neutralności w 1914 roku, kiedy stał się jednym z głównych rzeczników udziału Włoch w wojnie, najpierw po stronie Trójkprzymierza, a następnie od kwietnia 1915 roku po stronie Ententy⁴¹. W artykule pt. *Precisiamo le idee*, który ukazał się w „L’Idea Nazionale” 16 listopada 1914 roku, podkreślał, że każdy naród posiada nieograniczone prawo do podboju, odpowiednie do jego potęgi⁴². We wspomnianym artykule oraz w kolejnym tekście pt. *Le ragioni politiche della nostra guerra* z 17 marca 1915 roku wymieniał konkretne cele, które zdaniem nacjonalistów przemawiały za udziałem Włoch w wojnie: 1) zakończenie procesu zjednoczeniowego narodu; 2) uzyskanie panowania na Adriatyku; 3) wzrost znaczenia w basenie Morza Śródziemnego, powiększenie wpływów na Bałkanach, ekspansji na Bliskim Wschodzie oraz przejęcia dziedzictwa Turcji i Niemiec w Azji Mniejszej; 4) emancypacja przemysłu, a w szczególności niezależnienie gospodarki włoskiej od Niemiec oraz 5) dopuszczenie Włoch do udziału w kluczowych wydarzeniach w historii świata. Coppola żywił również nadzieję, że wojna doprowadzi do ograniczenia imperializmu niemieckiego, a zarazem do wzrostu imperializmu włoskiego. Zaznaczał jednocześnie, że o ile nacjonaści i demokraci byli zgodni w kwestii konieczności prowadzenia wojny z Austrią, o tyle oba ugrupowania różniły się w poglądach co do konfliktu. W dwóch artykułach pt. *Perché facciamo la guerra* z 11 maja 1914 r. oraz *Per la democrazia o per l’Italia* z 3 października 1914 roku Coppola przewidywał rychły koniec Imperium Otomańskiego i Monarchii Austro-Węgier lub przynajmniej „znaczne ograniczenie potęgi Austrii w stosunku do Włoch” oraz podkreślał różnice pomiędzy interwencjonizmem nacjonalistów a interwencjonizmem demokratów, radykałów i rewolucjonistów. Podczas gdy demokraci pragnęli wojny, dostrzegając potrzebę obrony zasad demokracji i narodowości Belgów, Serbów, Chorwatów, a także Włochów oraz dążyli do zniszczenia militarystyki i imperializmu niemieckiego w imię demokracji, dla nacjonalistów konflikt zbrojny miał

⁴¹ Należy zaznaczyć, że po wybuchu konfliktu austriacko-serbskiego nacjonaści początkowo skłaniali się ku wojnie po stronie Austrii i Niemiec oraz apelowali do rządu o przyjęcie programu zbrojnej neutralności. Dopiero w kwietniu 1915 r. zmienili front.

⁴² F. Coppola, *Precisiamo le idee*, „L’Idea Nazionale”, 16 listopada 1914, cyt. za: *La stampa nazionalista*, red. F. Gaeta, Cappelli, Rocca San Casciano 1965, s. 98.

przede wszystkim charakter imperialistyczny: „nie jest to wojna demokracji pa-cyfistycznej przeciwko imperializmowi zbrojnemu, lecz wojna narodów i ras o istnienie, bogactwo, posiadanie i panowanie” — pisał Coppola⁴³. Przedstawiał także prawdziwe powody udziału poszczególnych narodów w walce. W wypadku Włoch za takie uważał m.in. konieczność dokończenia dzieła Risorgimenta, uzyskanie znaczenia politycznego, a także sprzeczność interesów w stosunku do Niemiec, a w szczególności zagrożenie imperializmem niemieckim. Nie wykluczał przy tym zawarcia nowego przymierza włosko-niemieckiego po zakończeniu konfliktu w celu przeciwstawienia się rosnącemu w siłę imperializmowi słowiańskiemu. Jednocześnie podkreślał, że ewentualna neutralność w tym konflikcie doprowadziłaby do demoralizacji społeczeństwa i osłabienia pozycji Włoch na arenie międzynarodowej. W jego koncepcji I wojna światowa była więc wojną o zdobycie pełnej niezależności i wielkości moralnej Włoch, ponieważ — jak zaznaczał — „zwycięska wojna prowadzi zawsze do wzrostu wartości narodowych”⁴⁴. Podobnie też w artykule pt. *Il sacro egoismo* z 20 października 1914 roku, nawiązując do koncepcji „świętego egoizmu” Antonia Salandry, Coppola podkreślał, że naród włoski musi odnaleźć świadomość swoich życiowych interesów narodowych i identyfikować „święty egoizm” z imperia-lizmem. Jego zdaniem Włochy nie mogły ograniczać się w swoich aspiracjach do zdobycia ziem irredenty jako ukoronowania procesu zjednoczeniowego, ale powinny stawiać sobie ambitniejsze cele, w szczególności uzyskanie panowania na Adriatyku, w basenie Morza Śródziemnego i Azji Mniejszej, co pozwoliło-by im stać się wielkim mocarstwem, mającym zasadniczy wpływ na politykę światową⁴⁵.

Jak zauważył Rocco D’Alfonso, w pismach Coppoli wyraźne można odna-leźć wizję wojny o „dwóch obliczach”: 1) z jednej strony pojmował on konflikt zbrojny jako narzędzie polityki zagranicznej, środek do poszerzenia granic naro-dowych poprzez zwycięstwo nad słabszymi militarnie państwami; 2) z drugiej traktował go jak lek na największe bolączki współczesnego okresu, do jakich zaliczał indywidualizm materialistyczny, „chciwość klasową” i „kłamstwo hu-manitarne”⁴⁶. Nie ulega jednak wątpliwości, że koncepcja wojny Coppoli zasad-niczo odbiegała od idei wojny proletariackiej Corradiniego. Dla neapolitańskiego dziennikarza była ona przede wszystkim brutalnym środkiem, prowadzącym do zdobycia i wzrostu potęgi Włoch.

⁴³ F. Coppola, *Per la democrazia o per l’Italia*, „L’Idea Nazionale”, 3 października 1914, cyt. za: *ibidem*, s. 62.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁵ F. Coppola, *Il „sacro egoismo”*, „L’Idea Nazionale”, 20 października 1914, cyt. za: *ibidem*, s. 64–65.

⁴⁶ F. Coppola, *Redenzione...*

Manifest „La Politica” i nacjonalistyczny program polityki zagranicznej po zakończeniu I wojny światowej

W 1918 roku Coppola wraz z nielicznymi nacjonalistami (m.in. Alfredem Rocco, Pierem Foscarim i Attiliem Tamarem) na znak protestu wobec przyjęcia przez Stowarzyszenie Nacjonalistów Włoskich postanowień Paktu Rzymskiego odszedł z ANI i w latach 1918–1920 zawiesił współpracę z „L’Idea Nazionale”. W grudniu 1918 roku wraz z Alfredem Rocco założył miesięcznik „La Politica”, którego został dyrektorem. W artykułach podejmowano problemy radykalnej krytyki państwa liberalnego oraz ideologii liberalnej, demokratycznej i socjalistycznej, a także program autorytarnej transformacji państwa, przy jednoczesnym uwzględnieniu znaczenia polityki międzynarodowej, w szczególności kwestii adriatyckiej i bałkańskiej⁴⁷. Z pismem współpracowali nie tylko nacjonaści, ale także wybitni przedstawiciele świata kultury, jak Benedetto Croce, Giovanni Gentile, Guido De Ruggiero, Gioacchino Volpe, Antonio Salandra, Francesco Ercole, Antonio Pagano, Attilio Tamaro, Julius Evola i Ugo D’Andrea.

Już w manifestie, opracowanym wraz z Alfredem Rocco, Coppola wysuwał na plan pierwszy nacjonalistyczną koncepcję polityki zagranicznej, opartej na idei siły i walki w stosunkach międzynarodowych, a w szczególności stawiał imperialistyczne cele polityki zagranicznej Włoch, do czego — jak zaznaczał — upoważniała go zwycięska wojna⁴⁸. Przedstawiał także swoją koncepcję wojny ustawicznej (*guerra continua*), opracowanej pod wpływem darwinizmu politycznego i bazującej na przekonaniu, że „wszystko prowadzi Włochy do spełnienia ich misji imperialnej”, natomiast wojna rozbudza „instynkt zachowania rasy”, odrzucając zasadę sprawiedliwości międzynarodowej na rzecz formuły: „każdemu wobec jego potęgi”⁴⁹. Coppola głosił także pogląd, że w stosunkach międzynarodowych żelazną regułą było „współzawodnictwo imperialistyczne, z którego żaden naród nie mógł się wycofać”. W jego koncepcji stosunki międzynarodowe opierały się na zasadzie ciągłego współzawodnictwa i konfliktów zbrojnych, a narody musiały być stale gotowe do walki. Należy zaznaczyć, że z tak przedstawioną ideą wojny łączyła się także koncepcja polityki zagranicznej, której Coppola

⁴⁷ W 1921 r. „La Politica” ogłosiła się najważniejszym pismem włoskim, zajmującym się polityką zagraniczną. Historyk Franco Gaeta uznał nowe pismo za „teoretyczną »magna carta« programu polityki zagranicznej włoskiego nacjonalizmu”, a politolog Angelo D’Orsi za „prawdziwy tekst programowy nacjonalfaszyzmu”. Należy zaznaczyć, że problemami polityki zagranicznej zajmował się przede wszystkim Coppola, podczas gdy Rocco studiował głównie kwestie polityki wewnętrznej, ilustrując swój program transformacji państwa w kierunku autorytarnym. Zob. *La stampa nazionalista*, red. F. Gaeta, s. XLIV oraz A. D’Orsi, *I chierici alla guerra. La seduzione bellica sugli intellettuali da Adua a Bagdad*, Bollati Boringhieri, Torino 2005, s. 123.

⁴⁸ A. D’Orsi uważa, że autorem manifestu był Coppola, a Rocco go jedynie sprawdził. Zob. A. D’Orsi, *I chierici alla guerra...*, s. 123.

⁴⁹ A. Rocco, F. Coppola, *Manifesto di „Politica”*, „La Politica” styczeń 1918, s. 3–17, cyt. za: *La stampa nazionalista*, red. F. Gaeta, s. 9 nn.

przypisywał szczególne znaczenie. Jak już wspomniałam, Coppola zasadniczo był przeciwnikiem koncepcji wojny demokratycznej, humanitarnej i antyimperialistycznej, podobnie jak i zasady solidarności międzynarodowej⁵⁰. Zdecydowanie odrzucał ideę samostanowienia (*autodeterminazione*) poszczególnych narodów i był krytycznie nastawiony do utworzenia Ligi Narodów oraz programu pokojowego, przedstawionego w 14 punktach Woodrowa Wilsona⁵¹. Jego zdaniem I wojna światowa stanowiła zakończenie fazy „ewolucji narodowej” i początek kolejnego etapu, to znaczy „ewolucji imperialnej”. Coppola twierdził, że wraz z zakończeniem I wojny światowej i upadkiem Austrii oraz Turcji rozpoczęła się nowa faza w historii: okres państw narodowych został zastąpiony przez okres imperiów. Podkreślał, że zasada narodowościowa, która była pożyteczna w czasie tworzenia się państw narodowych, stała się „martwym ciężarem” w ówczesnych warunkach historycznych. Analizując z kolei przyczyny wybuchu konfliktu zbrojnego, wymieniał przede wszystkim walkę pomiędzy germanizmem i sławizmem oraz odwieczny konflikt pomiędzy Francuzami i Niemcami. Dokonywał przy tym rozróżnienia pomiędzy imperializmem germańskim — „masowym, ciężkim, teoretycznym, pozbawionym sensu historycznego i politycznego, nieusatsfakcjonowanym i w konsekwencji agresywnym” — oraz imperializmem angielskim — „giętkim, doświadczonym, praktycznym, konserwatywnym i pacyfistycznym”. Zaznaczał, że interwencja włoska została spowodowana odwiecznym konfliktem

⁵⁰ W rezultacie Angelo D’Orsi uznał neapolitańskiego dziennikarza za przedstawiciela najbardziej radykalnego odłamu agresywnego i imperialistycznego nacjonalizmu. Zob. A. D’Orsi, *I chierici alla guerra...*, s. 123.

⁵¹ Coppola włączył się aktywnie w kampanię przeciwko „kalekiemu zwycięstwu”, którą w okresie pertraktacji pokojowych w czerwcu 1919 r. prowadziła prasa nacjonalistyczna. W artykule pt. *Accademia sinistra*, który ukazał się w „La Politica” w 1919 r., krytykował politykę rządu włoskiego, w szczególności Vittoria Emanuela Orlando, zarówno w czasie wojny, jak i w czasach powojennych. Zarzucał mu nieumiejętność prowadzenia rokowań w okresie neutralności, piętnował niedostatki traktatu londyńskiego, który zapewniał zbyt małe korzyści terytorialne nad Adriatykiem, w Azji Mniejszej i w Afryce, a także respektowanie zasady narodowości i popieranie „idiotycznego Paktu Rzymskiego”, zamiast przyjęcia „polityki czynów dokonanych”. Coppola zgodnie z programem nacjonalistycznym proklamował uzyskanie dla Włoch terytoriów przewidzianych w pakcie londyńskim i dodatkowo miasta Fiume. Podobnie też w artykule pt. *Il crollo della pace* uznał postępowanie włoskiej delegacji na konferencji w Wersalu za ostatni błąd parlamentarny i służalczy „starych Włoch”, a nie przedstawicieli nowych Włoch zwycięskich. W tym świetle uznał też wyprawę Gabriela D’Annunzia na Fiume za początek „światowego buntu” przeciwko postanowieniom Traktatu Wersalskiego. Bardzo krytycznie też odniósł się do Traktatu w Rapallo. W artykule pt. *Il più grande Risorgimento* z lutego 1921 r. określił on wydarzenia w Fiume jako epizod „tragedii odkupienia narodowego”, przykład „bohaterskiej woli» narodu włoskiego, bohaterstwa i dyscypliny wojskowej oraz energii życiowej legionistów D’Annunzia, która powinna zostać spożytkowana w funkcji narodowej”. „Adriatyk został oddany Jugosłowianom, wrogom Włoch” — pisał. Zob. F. Coppola, *La pace italiana*, „La Politica” 1919, [w:] *La stampa nazionalista*, red. F. Gaeta, s. 137; *idem*, *Accademia sinistra*, „La Politica” 1919, [w:] *ibidem*, s. 148–149; *idem*, *Il crollo della pace*, „La Politica”, 31 grudnia 1919, [w:] *ibidem*, s. 173 oraz *idem*, *La „pace adriatica”*, „La Politica”, 30 listopada 1920, [w:] *ibidem*, s. 234.

italianizmu i germanizmu, jak również italianizmu i sławizmu, a także koniecznością ekspansji Włoch. Nawiązując do rozpowszechnionego przez propagandę nacjonalistyczną w tym okresie mitu „kalekiego zwycięstwa”, jako wyrazu niezadowolenia Włochów z niewystarczających rekompensat terytorialnych, zauważał, że spośród zwycięskich mocarstw jedynie Włochy po zakończeniu wojny nie zdobyły imperium, a owoce włoskiego wysiłku i poświęcenia zostały zakwestionowane „w imię ideologii antyimperialistycznej i egalitarnej”. W koncepcji Coppoli ideologia demokratyczna była z definicji „ideologią klęski”, bronią, przy pomocy której pokonani próbowali uniknąć konsekwencji przegranej. Jednocześnie nacjonalistyczny publicysta głoszoną przez siebie misję imperialną Włoch uzasadniał tradycją Starożytnego Rzymu, średniowiecznych republik morskich Wenecji i Genui, geniuszem politycznym rasy, który sprawiał, że była ona nauczycielką w dziedzinie sztuki rządzenia, a także uprzywilejowaną pozycją geograficzną, zapewniającą łączność zarówno z Europą kontynentalną, jak i basenem Morza Śródziemnego⁵². Zaznaczał także, że to wojna, chroniąc przed zwyrodnieniem uczuć indywidualistycznych oraz rozbudzając ducha społeczności i instynkt samozachowawczy, uratowała państwa zachodnie, głównie Anglię, Francję i Włochy, od nieuchronnej dekadencji, do której popchnęła je ideologia i praktyka demokratyczna.

Koncepcja dyktatury burżuazji

Od 1919 roku, w trudnej sytuacji polityczno-społecznej po zakończeniu I wojny światowej, wynikającej ze wzrostu znaczenia sił lewicowych oraz napięcia rewolucyjnego (tzw. *biennio rosso*), Coppola był zdecydowanym przeciwnikiem polityki premiera Francesco Saveria Nittiego. W artykule pt. *Nel quinto anniversario della guerra — L'incubo*, który ukazał się w „L'Idea Nazionale” 25 maja 1920 roku, scharakteryzował okres osiemnastu miesięcy od zakończenia wojny jako „koszmar”, ostro krytykując jednocześnie liberalnego premiera. Oskarżał głównie Nittiego o represje wobec byłych kombatanów, objęcie amnestią dezertów, ośmieszanie sentymentów narodowych, brak obrony autorytetu państwa przed atakami socjalistów, błędną politykę adriatycką, w szczególności rezygnację z Dalmacji oraz niechęć do wyprawy fiumeńskiej Gabriela D'Annunzia. Wyrażał także nadzieję na powstanie w wyniku wojny „nowych Włoch”, które położy kres „ignorancji, demagogii, chciwości i tchórzostwu parlamentarzystów” oraz wyeliminują „delirium» zezwierzęconych mas”⁵³. Coppola, podobnie jak inni nacjonaści, obawiał się głównie zniszczenia autorytetu państwa. Istnienie silnego państwa było bowiem w koncepcji nacjonalistów warunkiem *sine qua*

⁵² Zob. A. Rocco, F. Coppola, *Manifesto di „Politica”*, s. 9–22.

⁵³ Zob. F. Coppola, *Nel quinto anniversario della guerra — L'Incubo*, „L'Idea Nazionale”, 25 maja 1920 r.

non prawidłowego funkcjonowania i prowadzenia działalności gospodarczej przez burżuazję przemysłową i wielkich właścicieli ziemskich⁵⁴. Jak zauważył włoski historyk Emilio Gentile, cechą charakterystyczną myśli politycznej włoskich nacjonalistów była identyfikacja burżuazji z narodem. W swoich pismach podkreślali oni, że burżuazja była jedynym bohaterem w historii narodu, spadkobiercą tradycji Risorgimenta, nosicielką wartości patriotycznych oraz prekursorem odrodzenia narodowego w sensie imperialistycznym i arystokratycznym w walce przeciwko zyskującemu na sile proletariatu⁵⁵. Jak podkreślił Gentile, „ta oscylacja” pomiędzy koncepcją burżuazji i narodu była elementem, który silnie zakorzenił się w nacjonalizmie, a następnie został przejęty przez faszyzm. Oba ruchy starały się identyfikować interesy narodu głównie z interesami burżuazji, przyznając właśnie klasie mieszczańskiej hegemoniczną rolę w społeczeństwie narodowym⁵⁶. Dlatego też partia nacjonalistyczna przedstawiała się jako siła polityczna, która dążyła do umocnienia autorytetu państwa oraz starała się chronić przodującą pozycję burżuazji w hierarchii społecznej. Wkrótce po upadku rządu Francesca Saveria Nittiego w czerwcu 1920 roku Coppola w artykule pt. *La crisi della vittoria* podkreślał, że burżuazja włoska powinna odzyskać swoje znaczenie klasy rządzącej, żeby odbudować autorytet państwa i przywrócić porządek. Analizując kryzys, który po I wojnie światowej dotknął całą Europę, a szczególnie Włochy, gdzie rozczarowanie postanowieniami pokojowymi z powodu słabości państwa wywołało szczególnie silne konsekwencje, dopatrywał się jego przyczyn w ideologii i praktyce demokratycznej:

Prawdziwa słabość państwa włoskiego wynika z faktu, że powstało ono w Europie, gdzie cywilizacja europejska była już cywilizacją demokratyczną, we współczesnym znaczeniu tego słowa, kiedy panowała mentalność demokratyczna, kiedy europejska ideologia, filozofia, moralność polityczna i społeczna była już ideologią, filozofią, moralnością demokratyczną [...]. Państwo włoskie nosi od swojego powstania załazek chorobotwórczy — zarazek demokracji — swojej słabości⁵⁷.

⁵⁴ Faszyzm był przede wszystkim wyrazem średniej i drobnej burżuazji, podczas gdy nacjonalizm był popierany przez wyższą burżuazję wykształconą, znajdującą się na wierzchołku władzy. Jak wykazał Adriano Roccucci, „nacjonalistami byli raczej funkcjonariusze ministerstw, profesoria uniwersyteccy i oficerowie, a nie urzędnicy, nauczyciele szkół podstawowych czy podoficerowie”. Zob. A. Roccucci, *op. cit.*, s. 457.

⁵⁵ Koncepcja ta jest już wyraźnie przedstawiona w artykule *A proposito d'irredentismo*, który ukazał się 12 czerwca 1904 r.: „klasa mieszczańska jest narodem. Burżuazja jest narodem, organizacja mieszczańska jest organizacją narodową, polityka burżuazji jest prawnie polityką narodową”. Por. *A proposito d'irredentismo*, „Il Regno”, 12 czerwca 1904. Artykuł w rzeczywistości nie jest podpisany, ale historycy skłonni są przypisać jego autorstwo Corradiniemu. Zob. L. Tei, *Enrico Corradini e il magistero nazionalista de „Il Regno”*, [w:] *Da Oriani a Corradini: bilancio critico del primo nazionalismo italiano*, red. Romain H. Rainero, F. Angeli, Milano 2003, s. 127.

⁵⁶ Zob. E. Gentile, *op. cit.*, s. 94.

⁵⁷ F. Coppola, *La crisi della vittoria*, „La Politica”, 30 czerwca 1920, s. 160–183.

Tekst Coppoli poprzedził słynny manifest nacjonalisty i irredentysty z Triestu, Attilia Tamara, pt. *La necessità della dittatura* („Konieczność dyktatury”) z 30 września 1920 roku, w którym ogłosił on, że wszystkie siły antysocjalistyczne we Włoszech powinny przeciwstawić dyktaturze proletariatu „dyktaturę narodową” w celu stawienia czoła niebezpieczeństwu anarchii i „ratowania ojczyzny, porządku i systemu produkcji”. Coppola był również twórcą wstępu do opublikowanego w 1921 roku *Manifesto alla borghesia* („Manifestu do burżuazji”) Emilia Bodrero. Zdaniem Bodrera „prerażająca słabość” klasy mieszczańskiej, której świadectwem był „bieg ku demokracji”, doprowadziła do umocnienia się we Włoszech systemu reprezentatywnego. Nacjonalistyczny filozof zwracał się z apelem do stanu średniego, składającego się z „tych, którzy pracują umysłowo”, żeby stanął do walki o przywrócenie hierarchii społecznej i dyscypliny narodowej. W koncepcji tej wyraźna była idea burżuazji intelektualnej jako strażniczki ideałów narodowych i „depozytariuszki inteligencji”, predestynowanej do sprawowania władzy: „Ja dochodzę moich praw jako intelektualista, podkreślam wyższość moją i klasy, do której należę, domagam się, żeby praca była podporządkowana intelektowi” — pisał Bodrero⁵⁸. Bodrero walczył z ideą kultu „pracy ręcznej”, narzuconą przez proletariat, uważając, że wykonujący taki rodzaj pracy muszą siłą rzeczy znajdować się na szczeblu społecznym niższym niż „pracujący przy pomocy mózgu”. Określał on zarazem proletariat jako „kanalię, bolszewizm oraz wielką, przerażającą bestię”⁵⁹. Należy tu zaznaczyć, że nacjonałiści rozpatrywali kwestię odbudowy autorytetu państwa i dyscypliny społecznej w kategoriach walki dwóch przeciwnych sił: dyktatury komunistycznej oraz „dyktatury narodowej”, przypisując szczególną rolę burżuazji intelektualnej.

Franco Gaeta określił to stanowisko nacjonalizmu jako „krytyczną świadomość prewencyjnej kontrrewolucji burżuazji”, która zdawała sobie sprawę, iż w celu wyeliminowania zagrożenia ze strony sił demokratycznych i socjalistycznych należało nie tylko zwalczać organizacje proletariackie przy użyciu siły, ale także stworzyć na poziomie społecznym, politycznym i parlamentarnym zorganizowany blok konserwatywny, zmodyfikować instytucje i struktury państwa i wykreować „stan permanentnej kontrrewolucji”⁶⁰.

Coppola a faszyzm

Coppola, który od samego początku z sympatią traktował kształtujący się ruch faszystowski, doceniając głoszone przez niego hasła obrony porządku społecznego, hierarchii i autorytetu państwa oraz kultu ojczyzny, był w Associazione Nazionalista Italiana jednym z głównych zwolenników koncepcji połączenia

⁵⁸ Zob. E. Bodrero, *Il Manifesto alla Borghesia*, La Fionda, Roma 1921, s. 34–35.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ F. Gaeta, *Il nazionalismo italiano...*, s. 193.

nacjonalistów z faszystami w 1923 roku. Wraz z Alfredem Rocco i Mauriziem Maraviglią opowiadał się także za koncepcją pełnej unifikacji obu ugrupowań, podczas gdy część nacjonalistów związana z Luigim Federzonim i Robertem Forges Davanzatim skłaniała się raczej ku konfederacji. W styczniu 1923 roku Coppola znalazł się w mieszanej komisji, która miała uzgodnić zasady połączenia PNF z ANI. Proces połączenia obu ugrupowań (usankcjonowany ostatecznie 25 lutego 1923 roku) był jednak dość złożony. Od końca 1921 do początków roku 1923 na łamach „L’Idea Nazionale” toczyła się dyskusja, w której wzięli udział wszyscy wybitni przedstawiciele ruchu (m.in. Enrico Corradini, Luigi Federzoni, Francesco Ercole i Ugo D’Andrea), którzy rozważając możliwość połączenia obu ugrupowań, podkreślali zarazem zachodzące pomiędzy nimi różnice ideologiczne⁶¹. W szczególności przeciwny tej „przyspieszonej i sztucznej fuzji” był profesor z Palermo, Francesco Ercole, który twierdził, iż zmuszanie obu ruchów do połączenia w jedno ugrupowanie „zdeformowałoby ducha i działanie obydwu” i w konsekwencji doprowadziłby do paraliżujących je kłótni i podziałów wewnętrznych. W artykule pod znaczącym tytułem *Contro un’affrettata fusione*, który ukazał się 20 grudnia 1921 roku na łamach „L’Idea Nazionale”, Ercole wykazywał zasadnicze różnice dzielące ANI i PNF. W szczególności podkreślał niedojrzałość faszyzmu pod względem zarówno ideologicznym, jak i praktycznym. Twierdził, iż nacjonalizm, który jako doktryna i partia polityczna powstał i umocnił się przed I wojną światową, prezentował określoną pod względem tak politycznym, jak też etycznym wizję świata, podczas gdy faszyzm, będąc „bezpośrednim owocem i produktem wojny” pozostawał jedynie „niejasnym stanem ducha”. Ercole podkreślał również, iż faszyzm był bardziej manifestacją instynktu i woli działania niż „przejawem świadomości jego celów i granic”⁶². Do dyskusji tej włączył się również Coppola, broniąc koncepcji połączenia nacjonalizmu z faszyzmem. W artykule pt. *La restaurazione antidemocratica*, który ukazał się w „La Politica” w grudniu 1922 roku, uzasadniał, że Marsz na Rzym i powierzenie rządu Mussoliniemu stanowiło ukoronowanie reakcji antydemokratycznej, zapoczątkowanej przez nacjonalizm. Wykazywał, że faszystowski przewrót był zarówno antysocjalistyczną restauracją porządku w Europie, jak i faszystowską fazą rewolucji nacjonalistycznej⁶³. Podkreślał jednocześnie zasługi nacjonalizmu w rozwoju ideologicznym faszyzmu:

⁶¹ Już 17 listopada 1921 r. ukazał się artykuł Luigiego Federzoni pt. *Nazionalismo e fascismo*, w którym jeden z najważniejszych przedstawicieli nacjonalizmu twierdził, iż nie nadszedł jeszcze właściwy moment na połączenie obydwu ugrupowań. Zob. L. Federzoni, *Nazionalismo e fascismo*, „L’Idea Nazionale”, 17 listopada 1921.

⁶² F. Ercole, *Contro un’affrettata fusione*, „L’Idea Nazionale”, 20 grudnia 1921; cyt. za: F. Perfetti, *Il nazionalismo italiano dalle origini alla fusione col fascismo*, Cappelli, Bologna 1977, s. 268.

⁶³ Zob. F. Coppola, *La restaurazione antidemocratica*, „La Politica”, 31 grudnia 1922, s. 257.

faszizm doszedł drogą indukcji do punktu, do którego poprzez dedukcję dotarł nacjonalizm włoski, będący doktryną polityczną zakładającą restaurację wartości historycznych, wartości narodu i państwa, to znaczy doktryną restauracji antydemokratycznej.

Faszizm musiał więc „odnaleźć się w doktrynie nacjonalistycznej”, gdyż

rewolucja faszystowska narodziła się z nacjonalistycznego stanu ducha, była poprzedzona i kierowana we wszystkich sferach polityki przez nacjonalizm, popierana w ciężkiej walce codziennej przez nacjonalizm, umacniana i konsekrowana przez nacjonalizm w momencie zwycięstwa.

W konsekwencji faszyzm nie mógł „nie uznać w nacjonalizmie swojej świadomości, swojej istoty i swoich reguł”⁶⁴. Zdaniem Coppoli rewolucja faszystowska stanowiła ukoronowanie procesu Risorgimenta i ostatnią fazę procesu antydemokratycznej restauracji nacjonalizmu włoskiego. Dzięki rewolucji faszystowskiej nacjonalizm zrealizował swoje postulaty polityczne i stawiał sobie za cel odbudowę państwa i stworzenie imperium włoskiego⁶⁵.

ANTI-SEMITISM, IMPERIALISM AND AUTHORITARIANISM IN THE POLITICAL THOUGHT OF FRANCESCO COPPOLA (1908–1923)

Summary

The paper presents political conceptions of Francesco Coppola (1878–1957), an Italian lawyer and one of the most prominent representatives of Associazione Nazionale Italiana during the 1908–1923 period. Coppola was a representative of the so-called “second generation of Italian Nationalists” and an exponent of a conservative faction of the Association of Italian Nationalists, gathered around the journal *L’Idea Nazionale*. In his articles, published in journals such as *L’Idea Nazionale* and *La Tribuna*, he put forward his antidemocratic, anti-socialist and antisindicalist conceptions. His articles, written during the 1911–1912 period, espousing anti-Semitic character, led to a breakup of the Association of Italian Nationalists and to the leaving of AIN by the supporters of the democratic section of the movement during its Second Congress in Rome in 1912. After an outbreak of an armed conflict with Turkey in 1911, the question of war, understood as an instrument of achieving power and as a remedy to the most serious problems plaguing contemporary Italian society, became the main focus of Coppola’s considerations. Such a way of conceiving the category of war coincided with his vision of Imperialist foreign policy, formulated in “Program Manifesto,” published in the journal *La Politica*, which he established together with Alfredo Rocco in 1918. According to his conceptions, international relations were based on a principle of constant antagonism, rivalry, competition and conflict. He was an advocate of the idea of a strong government and postulated maintaining the leading position of the bourgeoisie in the social hierarchy and in a process of governance. During the period of revolutionary tension in Italy after the First World War (so-called “biennio rosso”) he expressed his support for the emerging Fascist movement, positively evaluating its catchwords concerning the defense of a social system, hierarchy and state’s authority and its anti-Bolshevik ideology.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 258 i 278.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 279.